

Annotation: The article is devoted to theoretical problems of the definition of the content of legal liability of bodies and officials of local self-government while exercising municipal activity.

Key words: legal liability, officials, bodies of local self-government, municipal activity

УДК 347.1

Селезень С.В.,
*кандидат юридичних наук,
доцент,
Харківський національний автомобільно-дорожній
університет, м. Харків*

ІСТОРИЧНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ

Стаття присвячена дослідженню генези інституту моральної шкоди в Україні. Здійснено історично-правовий аналіз даного інституту, починаючи від стародавніх часів. З'ясовано особливості відшкодування моральної шкоди в окремі історичні періоди.

Ключові слова: інститут моральної шкоди, немайнові права, відшкодування моральної шкоди, фізичні страждання, моральні страждання

Метою даного дослідження є встановлення процесу зародження та розвитку інституту моральної шкоди. Інститут моральної шкоди є молодим та малодослідженим правовим інститутом національної системи права, що обумовлює нагальну потребу у відтворенні історичних етапів його розвитку. Проведення історично-правового аналізу розвитку інституту моральної шкоди є необхідним для подальшого вдосконалення даного правового інституту, ґрунтуючись на історичному досвіді, усвідомленні його значення для захисту прав людини і громадянина. Наведене вказує на актуальність теми за обраним напрямом дослідження. В ході проведення дослідження передбачається дослідити шлях розвитку інституту моральної шкоди, ґрунтуючись на історичному та законодавчому аналізі визначити джерела закріплення норм про відшкодування моральної шкоди, з'ясувати особливості відшкодування моральної шкоди в окремі історичні періоди.

Історія розвитку інституту моральної шкоди була предметом дослідження наукових робіт багатьох українських та російських вчених. Так, генезі інституту моральної шкоди присвятили свої наукові праці В. Гончарук, Е.В. Горян, О.В. Дзера, А.І. Дрішлюк, Г.В. Срьоменко, О.М. Ерделевський, Я.О. Завоюра, Ю.О. Заїка, Т. Карнаух, Л.І. Криушенко, В.В. Луць, І. Майстер, В.П. Паліюк, Н.Л. Полішко, П.М. Рабінович, Р.О. Стефанчук, А.Т. Табунніков.

Інститут моральної шкоди, незважаючи його на успішний розвиток та існування в цивілізованих країнах світу, є відносно новим правовим інститутом для вітчизняної системи права, що пояснюється перебуванням України в складі СРСР, правова доктрина якого заперечувала ідею відшкодування моральної шкоди та всіляко стримувала її втілення у законодавство. І лише з проголошенням незалежності в Україні інститут моральної шкоди набув ключового значення у сфері відносин щодо відшкодування шкоди.

Перші згадки про відшкодування моральної шкоди можна зустріти ще у Законах XII таблиць – першооснові Стародавнього римського права, повні тексти яких були втрачені. Однак, частково відновлені Закони XII таблиць, ґрунтуючись на працях римських юристів та письменників, вказують на наявність окремих елементів інституції моральної шкоди. Норми компенсації моральної шкоди також мали своє відображення у джерелах права стародавнього світу, які з'явилися у Стародавньому Вавилоні, а саме законах вавилонського царя Хаммурапі [1]. Перелічені пам'ятки права вказують на наявність в стародавніх законодавчих актах свідчень про можливість захисту немайнових благ. Виникнення інституту моральної шкоди у давньоруській державі дослідники відносять до X сторіччя. В ті часи держава заохочувала стягнення з винної особи у завданні немайнової шкоди грошового еквівалента, оскільки це сприяло витісненню кровної помсти з боку потерпілого або його родичів. Вченими наголошується на тому, що при майнових порушеннях, таких як злодійство, незаконне користування чужою власністю, передбачалася сплата, крім відшкодування майнової шкоди, і особливої грошової винагороди «за образу», яка розумілася в давнину в самому широкому значенні: як порушення особистих прав та як грубе вторгнення в чужу майнову сферу [2, с. 10].

В подальшому окремі питання відшкодування моральної шкоди можна зустріти в одному з найдавніших джерел давньоруського права – Руській Правді [3, с. 49]. Положення Руської Правди не містили в собі такого поняття як «моральна шкода». Водночас, образа, яка за своїм змістом визнавалася протиправним діянням, завдала трояку шкоду: порушувала встановлений порядок суспільного життя, завдала шкоди приватній особі і вимагала витрат на відновлення порушеного права, а тому це діяння тягнуло за собою публічний штраф, певне відшкодування скривдженому і сплату судових мит [4, с. 61]. Характерним є те, що відповідальність за «образу», «безчестя» наступала не тільки за дії, як це було зазначено в «Руській Правді», але і за усне поширення відомостей, що не відповідають дійсності і ображають потерпілого [5, с. 10]. Відтак, одним із способів на відновлення порушеного блага було саме відшкодування немайнової шкоди у вигляді грошового штрафу.

В подальшому, виданий у 1497 Судебник Івана III передбачав поряд з смертною карою стягнення голови з майна вбивці. У Судебнику Іоанна IV 1550 року також є положення про можливість пред'явлення цивільного позову за вбивство. Обидва Судебника містили в собі цілу низку постанов про стягнення «безчестя», тобто грошової суми на користь скривдженого,

причому ставлячи її в залежність від того, яке суспільне положення займав потерпілий [2, с. 10]. Аналіз окремих положень, викладених в Судебнику 1497 року та Судебнику 1550, свідчить про те, що окремі норми містили положення щодо відшкодування завданої немайнової шкоди, що вказує на поступовий розвиток інституту моральної шкоди.

Російське законодавство XVII сторіччя продовжило традиції, за якими при вчиненні майнових злочинів постраждалому виплачувалася, окрім суми відшкодування заподіяної шкоди, додаткова грошова винагорода [6, с. 67]. Окрім того, збереглося також і матеріальне відшкодування за «образу», що передбачалося Соборним уложенням царя Олексія Михайловича 1649 року. Правила щодо стягнення за «безчестя» у загальних рисах діяли і в XVIII сторіччі, доповнені при Петрі I законами про образу честі в Уставі військовому 1716 року, а також Морському уставі 1720 року [6, с. 69]. Відповідальність за нанесену «образу», «безчестя» була передбачена Збірником законів Малоросійських прав 1743 року та Зводом законів Російської імперії.

В процесі розвитку права у другій половині XIX сторіччя з'явилися кілька правових норм, які могли стати підставою для вимоги щодо відшкодування моральної (у дореволюційній правовій традиції) шкоди. Положення про відшкодування збитків за завдану шкоду містилися в статті 574 глави 6 «Про право винагороди за понесену шкоду та збитки» частини першої тому X Зводу законів цивільних і були сформульовані наступним чином: «Как по общему закону никто не может быть без суда лишен прав, ему принадлежавших, то всякий ущерб в имуществе и причиненные кому-либо вред и убытки с одной стороны налагают обязанность доставлять, а с другой стороны – производят право требовать вознаграждение». Шкода, яка відшкодовувалася на підставі статті 574, тлумачилася в судовій практиці виключно як майнова. Спеціальними нормами встановлювалися умови та порядок винагороди за шкоду та збитки, спричинені злочином або проступком. Зокрема, в статті 667 було прописано, що винний в нанесенні будь-якому особистій образи на підставі вимоги скривдженого може бути присуджений до платежу на користь його безчестя, в залежності від звання скривдженого та від особистих відносин між кривдником та скривдженого [7, с. 50]. Наведені положення дореволюційного законодавства вказують на існування загальних норм, котрі являються окремими нагадуваннями щодо існування інституту моральної шкоди, який охоплював певні випадки завдання моральної шкоди. Водночас, законодавство тих часів прямих вказівок на можливість відшкодування саме моральної шкоди не містило.

На початку XX вже склалося досить чітке уявлення про поняття «моральна шкода», під якою розуміли шкоду, страждання і позбавлення фізичні та моральні, завдані потерпілому неправомірною діяльністю деліквента (правопорушника), яка підлягала відшкодуванню [8, с. 16]. Однак, питання щодо законодавчого закріплення права на відшкодування моральної шкоди піддавалося критиці, при цьому більшість дореволюційних правознавців виступали проти інституту моральної шкоди. Незважаючи на те, що

більшість юристів тієї епохи виступали проти інституту моральної шкоди з різних підстав, все ж таки історичним кроком уперед у розвитку цього правового інституту став розроблений проект Закону Російської імперії «Про зобов'язальне право», який передбачав відшкодування моральної шкоди при тілесному ушкодженні, незаконному позбавленні волі, невиконанні боржником зобов'язань за наявності умислу або необережності [9, с. 186]. Проте, революційні події 1917 року унеможливили прийняття цього законодавчого акту. В ці часи панувала думка про неприпустимість такого відшкодування, у зв'язку з чим цивільне законодавство післяреволюційної Росії не передбачало поняття моральної шкоди та можливості його відшкодування [10, с. 17-18].

Навіть після набрання чинності Цивільного кодексу 1922 року, який ознаменував перехід Радянської держави до нової економічної політики, спори про компенсацію моральної шкоди так і не покидали кола юридичної думки соціалістичної Росії [11, с. 39]. При цьому, стаття 403 Цивільного кодексу РСФРР 1922 року передбачала, що особа, яка заподіяла шкоду особистості або майну іншої особи, зобов'язана відшкодувати заподіяну шкоду. Вона звільняється від цього обов'язку, якщо доведе, що вона не могла запобігти настанню шкоди, або що була уповноважена на заподіяння шкоди, або що шкода виникла внаслідок умислу чи грубої необережності самого потерпілого [12].

Слід зазначити, що Кримінальний кодекс РСФРР 1926 року містив в собі положення, яке визначало, що обов'язок загладити шкоду покладається на засудженого у випадках, якщо суд визнає доцільним, щоб сам засуджений усунув наслідки вчиненого ним правопорушення або заподіяної потерпілому шкоди. Ця міра соціального захисту не може, однак, перевищувати за своєю тяжкістю заходів соціального захисту, визначеної вироком в якості основної (ст. 44) [13]. Наведені положення свідчать про те, що положення післяреволюційного законодавства містили вказівки про можливість пред'явлення вимог щодо відшкодування моральної шкоди. Дійсно, в 20-30 роки минулого сторіччя окремі дослідники вказували на існування інституту моральної шкоди. Однак ці судження практично ніяк не вплинули на правозастосовчу практику. Тому судові органи новоствореної держави відмовилися задовольняти позови про захист нематеріальних благ шляхом стягнення грошових сум. Зрозуміло, що і по кримінальним справам потерпілі від злочинів були позбавлені можливості пред'явити цивільний позов у зв'язку з заподіянням їм моральної шкоди [5, с. 19].

Тривалий час радянське законодавство не визнавало можливості існування інституту моральної шкоди. В основу заперечення даного факту покладені аргументи того часу, зміст яких зводився до того, що ідея відшкодування шкоди за своєю сутністю є буржуазною, а тому є далекою соціалістичній правосвідомості і те, що особистість радянської людини перебуває на настільки недосяжній висоті, що її ніяк не можна оцінювати на гроші [5, с. 10]. Однак, в 60-х роках минулого сторіччя дискусії з цього приводу відновилися. Питання компенсації моральної шкоди порушувалося в працях

А.М. Белякової, С.М. Братуся, М.С. Малєїна, В.А. Тархова та інших дослідників. В наукових колах визнавалася необхідність введення інституту майнового відшкодування немайнової шкоди, оскільки сфера цивільно-правового регулювання охоплювала не тільки майнові, а й особисті немайнові відносини. В підтримку інституту моральної шкоди виступали погляди, які ґрунтувалися на тому, що правові системи ряду держави соціалістичного табору передбачали відшкодування моральної шкоди [14, с. 71-72].

Позиція правової доктрини радянського союзу не допускала визначення людини як окремого індивіду, особа не розглядалася у відриві від суспільства та держави. Тому, першочергове значення мали саме державні та суспільні інтереси, в той час як дотримання прав людини першого покоління зводилося до формального закріплення у законодавстві. Зокрема, стаття 39 Конституції СРСР 1977 року встановлювала, що громадяни СРСР мають усю повноту соціально-економічних, політичних та особистих прав і свобод, проголошених і гарантованих Конституцією СРСР та радянськими законами. Соціалістичний лад забезпечує розширення прав і свобод, безперервне поліпшення умов життя громадян у міру виконання програм соціально-економічного та культурного розвитку. Використання громадянами прав і свобод не повинно завдавати шкоди інтересам суспільства і держави, правам інших громадян [15].

Було логічним, що номінальне визнання прав людини в радянському союзі не передбачало механізму захисту цих прав, у тому числі і судового, який, зокрема, здійснювався у виняткових випадках. Відтак, де-факто визнання на конституційному рівні цих прав носило лише формальний, декларативний характер, що пояснюється відсутністю в радянській державі гарантій для реалізації прав людини. Так, теоретики марксизму вважали, що визнання прав людини означає прийняття прав великого капіталу на експлуатацію працівників. Тому, окрім формального (конституційного) визнання деяких прав людини Радянський Союз та інші соціалістичні держави відкинули доктрину прав людини [16, с. 275]. Отже, невизнання радянською правовою системою прав людини першого покоління виключало можливість існування інституту моральної шкоди, тим більш не передбачало можливості її відшкодування, оскільки в радянські часи головне значення мали штрафній та каральна відповідальність [17], що відповідало основним засадам командно-адміністративної системи.

Початок 60-х років ХХ сторіччя став переломним для розвитку інституту моральної шкоди у Радянському союзі. Так, із затвердженням та введенням в дію у 1961 році Кримінально-процесуального кодексу законодавець, визначаючи статус потерпілого зазначив, що потерпілим є особа, якій злочином завдано моральну, фізичну або майнову шкоду (ст. 53) [18]. Таким чином, поняття «моральна шкода» вперше отримало законодавче закріплення у кримінально-процесуальному законодавстві.

Саме у цьому році був затверджений Цивільний кодекс РСФРР та Основи цивільного законодавства СРСР. Положення цих законодавчих актів

визначили, що предмет цивільно-правового регулювання становлять не лише майнові відносини, а й особисті немайнові відносини. Так, стаття 1 Основ цивільного законодавства СРСР визначила, що радянське цивільне законодавство регулює майнові і пов'язані з ними особисті немайнові відносини з метою створення матеріально-технічної бази комунізму та задоволення матеріальних та духовних потреб громадян. У випадках, передбачених законом, цивільне законодавство регулює також й інші особисті немайнові відносини [19].

Більш того, стаття 7 Основ цивільного законодавства СРСР вперше встановила, що громадянин або організація вправі вимагати в суді спростування відомостей, що ганьблять їх честь і гідність, якщо той, хто поширив такі відомості не доведе, що вони відповідають дійсності. Порядок спростування в інших випадках встановлюється судом. Якщо рішення суду не виконано, суд вправі накласти на порушника штраф, який і стягується в доход держави. Сплата штрафу не звільняє порушника від обов'язку виконати передбачену рішенням суду дію [19]. Таким чином, намітилася тенденція запровадження в радянське цивільне законодавство окремих елементів захисту немайнових прав людини.

Слід зазначити, що в часи розвитку та становлення радянської правової системи цивілісти виступали проти інституту моральної шкоди, оскільки вважалося, що у разі порушення певних прав особи, вони повинні бути відновлені саме в тому обсязі, в якому вона зазнала втрат, що виключало можливість отримання особою додаткових доходів, окрім отриманих нею за власну працю. Такий підхід обумовлювався тим, що відшкодування моральної шкоди в радянські часи розцінювалося як буржуазний пережиток, що йшло у розріз з соціалістичною ідеологією та не сприймалося радянським правом. І лише з початком нових трансформаційних процесів в СРСР 1985-1991 років під загальною назвою «перестройка» інститут моральної шкоди став поступово втілюватися в радянську правову систему.

Одним із напрямків реформування існуючої соціалістичної системи було проголошення гласності та послаблення контролю влади над засобами масової інформації, зокрема, щодо змісту поширюваної ними інформації. Наслідками проголошеної свободи слова могли стати чисельні порушення честі та гідності громадян. Тому, з метою недопущення зловживанням свободою слова Закон СРСР «Про друк та інші засоби масової інформації» визначав, що за зловживання свободою слова, поширення неправдивих відомостей, що ганьблять честь і гідність громадянина або організації, вплив журналістів на суд тягнуть за собою кримінальну, адміністративну або іншу відповідальність згідно з законодавством Союзу РСР і союзних республік (ст. 35) [20].

На нашу думку, під іншою відповідальністю законодавець розумів саме відшкодування моральної шкоди, яку цивільне законодавство ще не передбачало, в той час як вказаний законодавчий акт вже містив вказівки відшкодування моральної шкоди. Так, стаття 39 Закону СРСР «Про друк та інші засоби масової інформації» встановлювала, що моральну (немай-

нову) шкоду, заподіяну громадянину в результаті поширення засобом масової інформації не відповідних дійсності відомостей, що ганьблять честь і гідність громадянина або завдали йому іншої немайнової шкоди, відшкодовується за рішенням суду засобом масової інформації, а також винними посадовими особами і громадянами. Розмір відшкодування моральної (немайнової) шкоди в грошовому виразі визначається судом [20]. Положення про відшкодування моральної шкоди також передбачав Закон СРСР «Про захист прав споживачів» від 22 травня 1991 року, зокрема, стаття 12 встановлювала, що моральна шкода, завдана громадянину внаслідок порушення його прав, передбачених законодавством про захист прав споживачів, підлягає відшкодуванню заподіювачем шкоди за наявності його провини. Розмір відшкодування шкоди визначається судом [21].

Зазначені законодавчі акти передбачали відшкодування моральної шкоди в рамках конкретних правовідносин. Однак, найбільш загальною нормою, яка передбачала відшкодування моральної шкоди стала стаття 131 Основ цивільного законодавства Союзу РСР та союзних республік від 31 травня 1991 року [9, с. 186]. Так, у цій статті визначено, що моральну шкоду (фізичні або моральні страждання), заподіяний громадянину неправомірними діями, відшкодовується заподіювачем за наявності його провини. Моральна шкода відшкодовується в грошовій або іншій матеріальній формі і в розмірі, визначеному судом, незалежно від підлягає відшкодуванню майнової шкоди [22]. Проте, слід окремо зазначити, що Основи цивільного законодавства Союзу РСР та союзних республік були введені в дію з 1 січня 1992 року, коли Україна була проголошена незалежною державою, тому зазначені норми на практиці не були застосовані.

Наведені положення стали революційними для розвитку правового інституту моральної шкоди. Оскільки, по-перше, відшкодування моральної шкоди отримало законодавче закріплення. По-друге, на законодавчому рівні було визнано, що честь та гідність громадянина знаходяться під охороною держави, та завдана їм шкода підлягає відшкодуванню особою, яка її спричинила. По-третє, визначений порядок та еквівалент відшкодування моральної шкоди. Втім, трактування поняттю «моральна (немайнова) шкода» в Законі СРСР «Про друк та інші засоби масової інформації» не було надано.

Після проголошення незалежності України, в державі розпочалась робота зі створення власної національної правової системи. Вважається, що вперше такий спосіб захисту прав та інтересів громадян як відшкодування моральної шкоди було введено в національну систему Законом України «Про внесення змін і доповнень до положень законодавчих актів України, що стосуються захисту честі, гідності та ділової репутації громадян і організацій» від 6 травня 1993 року [23, с. 35]. Відповідно до цього законодавчого акту були внесені зміни у Цивільний кодекс Української РСР та встановлений новий спосіб захисту цивільних прав, яким є компенсація моральної шкоди (ст. 6) [24]. Стаття 7 Цивільного кодексу Української РСР встановлювала, що громадянин або організація, відносно яких поширені

відомості, що не відповідають дійсності і завдають шкоди їх інтересам, честі, гідності або діловій репутації, вправі поряд із спростуванням таких відомостей вимагати відшкодування майнової і моральної (немайнової) шкоди, завданої їх поширенням [24]. Втім, вперше законодавець згадує поняття моральної шкоди, в преамбулі до Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» від 17 квітня 1991 року, де зазначається про прагнення держави в особі Верховної Ради: «...забезпечити посильну на цей час компенсацію матеріальної і моральної шкоди, заподіяної незаконними репресіями, реабілітованим та їх сім'ям...» [25, с. 215-216].

В подальшому з прийняттям Конституції України у 1996 році норми щодо відшкодування моральної шкоди набули статус конституційних. Так, в статті 32 Конституції України передбачено, що кожному гарантується судовий захист права спростувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації [26]. Стаття 56 Основного закону визначила право кожного на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень [26]. У разі скасування вироку суду як неправосудного держава відшкодовує матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням (ст. 62) [26]. Матеріальна чи моральна шкода, завдана фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними, відшкодовується державою у встановленому законом порядку (ст. 152) [26].

Підсумовуючи викладене, необхідно зазначити, що інститут моральної шкоди пройшов тривалий та поступовий шлях розвитку і становлення від закріплення в пам'ятках права окремих елементів, що нагадують положення про відшкодування моральної шкоди, до втілення інституту моральної шкоди в національну правову систему. Сьогодні інститут моральної шкоди продовжує розвиватися та удосконалюватися. Положення про відшкодування моральної шкоди містяться в конституційному, трудовому, кримінальному процесуальному та цивільному законодавстві. Вказане свідчить про постійне підвищення значення захисту немайнових прав фізичних та юридичних осіб, а отже і про необхідність підвищення ступеню цього захисту, оскільки без інституту моральної шкоди неможливе існування будь-якої правової, соціальної, демократичної держави.

Література:

1. Майстер І. Історичний розвиток та особливості компенсації моральної шкоди як цивільно-правового інституту / І. Майстер // Наукові записки інституту законодавства Верховної Ради України. – 2012. – № 2 (11)

- Веб-сайт Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nzizvr/2012_2/p11_21.html
2. Табунщиков А.Т. Компенсация морального вреда в гражданском законодательстве Российской Федерации: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность 12.00.03 – Гражданское право; Предпринимательское право ; Семейное право; Международное частное право /А.Т. Табунщиков / МВД России. Санкт-Петербургский университет. – СПб., 2005. – 26 с.
  3. Задорожний Ю.А. «Руська правда» і римське право : порівняльний аспект / Ю.А. Задорожний // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2009. – № 1 (87). – С. 49-53.
  4. Лоба В.Е. Уголовное право Древней Руси XI-XII вв. (по данным Русской Правды): монография / В.Е. Лоба, С.Н. Малахов. – Армавир: РИО АГПА, 2011. – 176 с.
  5. Палиюк В.П. Моральный (неимущественный) вред / В.П. Палиюк– К.: Право, 1999 г. – 232 с.
  6. Голубев К.И. Компенсация материального вреда как способ защиты неимущественных благ личности / К.И. Голубев, С.В. Нарижный – СПб.: Издательство – «Юридический центр Пресс», 2004. – 327 с.
  7. Воробьев А.В. Возмещение морального (нравственного) вреда в отечественной дореволюционной юридической науке / А.В. Воробьев // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. – 2006. – № 4 (32). – С. 49-53
  8. Беляцкий С.А. Возмещение морального (неимущественного) вреда / С.А. Беляцкий. – М.: ОАО «Издательский дом «Городец», 2005 г. – 64 с.
  9. Практика застосування окремих норм Цивільного кодексу України : Практичний посібник / Колектив авторів. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2008. – 272 с.
  10. Табунщиков А.Т. Институт компенсации морального вреда в российском гражданском праве. / Под ред. д-ра юрид. наук С.В. Тычинина. – Белгород: Изд-во БелГУ, 2007. – 124 с.
  11. Сисакьян А.К. История компенсации морального вреда потерпевшим от насильственных преступлений в истории права России XIX-XX веков / А.К. Сисакьян // Вестник Уральского института экономики, управления и права. – 2010. – № 3. – С. 36-41
  12. Гражданський кодекс РСФСР от 11 ноября 1922 года / [Электронный ресурс] : Веб-сайт «Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик». – Режим доступа : http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_1435.htm
  13. Уголовный кодекс РСФСР от 1926 года // «СУ РСФСР». – 1926. – № 80. – Ст. 600

14. Эрделевский А.М. Компенсация морального вреда в России и за рубежом / А.М. Эрделевский. М. –: Издательская группа «ФОРУМ-ИНФА-М» 1997.– 240 с.
15. Конституція СРСР від 07 жовтня 1977 / [Електронний ресурс] : Веб-сайт «ЛІГА-ЗАКОН». – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/Z770001.html
16. Есталь Є. Права людини та політичні свободи в автобіографічних нарисах колишніх діячів незалежного самоврядного об'єднання «Солидарність» / Є. Есталь // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – 2009. – Вип. 15. – С. 275-279
17. Андрієнко О.В. Еволюція інституту моральної шкоди як показник формування громадянського суспільства / О.В. Андрієнко //Проблеми політичної психології та її роль у становлення громадянина української держави : Збірник наукових праць. – 2008. – № 7 / [Електронний ресурс] : Веб-сайт Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/ppp/2008_7/18%20-%20Andrienko.htm
18. Уголовно-процессуальный кодекс РСФСР от 27 октября 1960 года // Ведомости ВС РСФСР. – 1960. – № 40. – Ст. 592
19. Закон СССР «Об утверждении Основ гражданского законодательства Союза ССР и союзных республик» от 08 декабря 1961 года // Ведомости ВС СССР. – 1961. – № 50. – Ст. 525
20. Закон СССР «О печати и других средствах массовой информации» от 12 июня 1990 года № 1552-1 // Ведомости СНД СССР и ВС СССР. – 1990. – № 26. – Ст. 492
21. Закон СССР «О защите прав потребителей» 22 травня 1991 року № 2184-1 // Ведомости СНД СССР и ВС СССР. – 1991. – № 24. – Ст. 689
22. Основы гражданского законодательства Союза ССР и республик, утвержденные Верховным Советом СССР 31 мая 1991 года // Ведомости СНД и ВС СССР. – 1991. – № 26. – Ст. 733
23. Полішко Н.Л. Поняття та значення інституту моральної шкоди в цивільному праві України / Н.Л. Полішко / Юридична наука : Науковий юридичний журнал. – 2011. – № 6. – С. 31-36
24. Цивільний кодекс Української РСР від 18 липня 1963 року № 1540-VI / [Електронний ресурс] : Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1540-06>
25. Криушенко Л.І. До питання поняття «моральної шкоди» за чинним законодавством України. – 2011. – № 20/ [Електронний ресурс] : Веб-сайт Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/prtup/2011_2/pdf/11klichzu.pdf
26. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

Селезень С.В. Историко-правовой анализ развития института морального вреда. – Статья.

Статья посвящена исследованию генезиса института морального вреда в Украине. Осуществлен историко-правовой анализ данного института, начиная с древних времен. Выявлены особенности возмещения морально-го вреда в разные исторические периоды.

Ключевые слова: институт морального вреда, неимущественные права, возмещения морального вреда, физические страдания, моральные страдания.

Selezen S.V. Historically-legal analysis of development of institute of moral harm. – Article.

The article is sanctified to research of genesis of institute of moral harm in Ukraine. The historically-legal analysis of this institute is carried out, beginning from ancient times. The features of compensation of moral harm are found out in separate historical periods.

Key words: institute of moral harm, unproperty rights, compensations of moral harm, physical suffering, moral suffering

УДК 336.5

*Сергиенко В.В.
управляющий ЛФ АО "Банк"Финансы и Кредит"
Райхман Е.И.,
социальный психолог*

НОВОЕ НАПРАВЛЕНИЕ ИННОВАЦИЙ В УКРАИНЕ

В статье рассматривается новое направление инновационной политики - создание в Украине хостелов для пенсионеров Западной Европы, что приведет к формированию новых рабочих мест, привлечению финансовых ресурсов, оснащению существующих санаториев современной техникой, повышению квалификации обслуживающего персонала, улучшению культурного климата.

Ключевые слова: хостель, демографическая ситуация, пенсионное обеспечение, занятость населения, рост зарплат, культура обслуживания.

При разработке приоритетных инновационных программ в условиях глобальной экономики необходимо учитывать, наряду с традиционными критериями оценки, как то: географическое положение страны, природные и трудовые ресурсы, наличие конкурентоспособных производств, передовых научных разработок и т.д., ряд новых факторов, актуализировавшихся в современной постиндустриальной экономике: сокращение удельной потребности в материальных ресурсах; сокращение потребности в трудовых